

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 6 (1902)

Artikel: Las missiuns dils paders capucins en Rezia el 17avel tschentaner
Autor: Cahannes, Gion
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882146>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 09.11.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Las missiuns

dils

paders capucins en Rezia el 17^{avel} tschentaner.

Da **Dr. Gion Cahannes.**

Schon cheu alla testa de questa lavur savein nus dir, ch' ils fegls de s. Francestg ein el plan della providientscha stai quels, ils quals han tenu sidretg e refrestgentau danovamein la religiun catolica en la tiara grischuna. Senza els havess la reformaziun bein aunc reportau biaras victorias ellas vischnauncas denter igl Umbrail ed il Badus. Perquei formescha era la historia dellas missiuns dils capucins en Rezia ina dellas pli interessantas ed impurtontas parts della contrareformaziun en nossa patria. Ei glier denton buca senza difficultat, de scriver questa historia. Il temps ed ils castgauns han destruiu beinenqual fontauna, che vess dau a nus enconoschientscha de quels burasclus e sanguinus dis dil 17^{avel} tschentaner. Per

cletg ha in pader capucin, il *p. Clemente da Brescia*, sin giavisch dil cardinal Acciajoli e dil nunci papal a Luzern Eduard Cibo, il qual veva giu caschun d'emprender d'enconoscher pli datier ils gronds merets dils capucins, scret alla fin dil 17^{avel} tschentaner ina historia della Missiun Retica, la quala ei comparida 1702 a Trient tier Gion Parone, stampadur episcopal. ¹⁾ Essent quell'ovra nossa emprema e pli completa fontauna, volein nus cun dús plaid characterisar ella, sia tendenza, veracitat ed impurtonza.

Ei gliei clar, che Clemente ha en sia historia voliu tschentar in monument al glorius operar de siu uorden. Quella mira exprima el ell' introducziun, ed ella va sco in fil tgietschen tras l'entira historia della missiun. Da sesez sesaulza cheu la domonda: Ha quella tendenza surmenau igl autur de cuschentar ne stravagar factums, de sminuir ne augmentar l'impurtonza de quels? Suentar in attentiv studi cartein nus de astgar dir, Clemente hagi raquintau ils factums fideivlamein, sco quels eran vegni tradi d'in pader a l'auter els differentes hospezis, fagient diligentamein diever dellas brevs e documents historics accessibels ad el. Savens remarca Clemente expressivamein, ch'el suondi la tradiziun, ed ei gliei tgunsch capeivel, ch'ils paders vegls che havevan aunc enconoschiu bein ils emprems missionaris ed udiu ord la bucca de quels las episodas dil temps heroic, devan in viv e colorau maletg dils emprems decennis della missiun. Quellas

¹⁾ *Istoria delle Missioni de' Frati minori capuccini della provincia di Brescia nella Rezia, nella quale s'intendono li principii ed i progressi di dette missioni dall'anno 1621 fino al 1693, composta dal P. F. Clemente da Brescia, predicatore capuccino della medesima provincia. In Trento 1702.*

raquintaziuns portan era il stempel d'ina consideraziun fetg personala dils factums: ei gliei il schuldau che raquenta dall' uiara. Quei che Clemente rapporta sur dellas singulas missiuns, sur della veta religiosa e culturala de nies pievel avon la vegnida dils paders, sur della reforma caschunada tras lur operar, para a nus fetg verdeivel. Mo l' apprezzaziun della situaziun politica en in ne l' auter moment, e dils motivs che han dictau il secontener dellas pussonzas a Vienna e Paris ei enqualgadas ina incompleta, pertgei ei mancava a Clemente quella survesta della politica, ch' ei vess duvrau per ver el funs dellas caussas. Bein-duras audan ins la remarca, Clemente hagi malegiau memia ner la situaziun religiosa e culturala della Rezia avon la vegnida dils capucins. Prendein nus aber ils auters auturs orda quei temps, e scrutein nus las brevs ed ils rapports dils nuncis, sche vesein nus che Clemente ha era cheu dau in ver e priu tut ensemen fideivel maletg. Senza dubi ei l' ovra de Clemente, sper ils singuls fatgs ch' ella raquenta, ina reha fontauna pella historia della cultura della Rezia el 17^{avel} tschentaner, e negin che sedat giu cun quella sa schar Clemente d' ina vart.

Sper la historia de P. Clemente stuein nus numnar ina nova ovra historica, che dat perdetga dil spert scientific dils fegls de s. Francestg. Ei gliei la historia dellas missiuns dils capucins dil *p. Rocco da Cesinale*, comparida en treis gronds volums a Roma ella tipografia Barbèra. ¹⁾ El secund volum pag. 47—240 vegn ei dau ina ualti detagliada historia dellas missiuns

¹⁾ *Storia delle Missioni dei Cappuccini per P. Rocco da Cesinale, 1867—1873.*

ella Rezia el 17^{avel} tschentaner. Ultra dil reh material ord ils archivs dellas provinziass e deila Propaganda sco era dellas differentas missiuns reticas, fa il meritau autur diever dils historichers grischuns e talians. De gronda valor e special interess ein las relaziuns (rapports) sur las singulas missiuns conservadas egl archiv della provincia de Brescia. L'ovra de p. Rocco completescha ed amplifichescha considerablamein il material porschiu da Clemente. Ed il perdert pader enconoscha igl art de scriver l'istoria, aschia che nus survegnin tier el ina clara survesta dil grondius operar della missiun.

Nus havein plinavon senezigiau dils different auturs grischuns, principalmein per controlar ils factums tradi da Clemente e ses confrars. Tscheu e leu vein nus era tratg neutier in ne l'auter manuscret entupaus tiella scrutaziun de nossa istoria dils avats de Muster el 16^{avel} tschentaner.

Per capir l'impurtonza dellas missiuns dils capucins en Rezia eis ei necessari, de dar ina eglia da anavos silla istoria della reformaziun el Grischun. Ei gliei stau ina tresta causa, che igl um, il qual muort ses talents e siu character era destinaus de star alla testa della defensiun della religiun catolica en Rezia, ed il qual haveva disputau cun tal success sin la disputaziun de Glion, ei daventaus in' unfrenda de siu operar. Senza dubi ei *Theodor Schlegel* curdaus sco unfrenda de sia heroica defensiun della religiun catolica, ed in sa numnar el cun tutta raschun in martir de quella. Dapi la mort de Schlegel (1529) entochen *Gion Flugli il vegl* (1601—1627) ha ei muncau ella residenza episcopala in um, che havess giu

la savida e la forza, per unir ils catolics tiella defensiun encunter la progressonta reformaziun. Ils protestants han fatg valer ina fatala influenza tier las elecziuns dils uestgs e plitard dirigiù mo memia ferm igl operar de quels. Tuttas emprovas ded ameliorar la situaziun religiosa e de scafir ina scola pil clerus, la quala havess dau spirituals, che enconoschevan il romontsch e las valadas reticas, ein vegnidas supprimidas, per part violentamein. En gieneral eran duront il 16^{avel} tschentaner ils protestants el Grischun la part aggressiva, che encureva sche necessari culla forza de propagar sias ideas. ¹⁾

All'entschatta dil 17^{avel} tschentaner, cura che la contrareformaziun catolica haveva priu ina schi gronda extensiun en las principalas tiaras europeicas e sefageiva era valer el Grischun, han ils giuvens ed energics perdicants Gieri Jenatsch, Stiafen Gabriel, Blasius Alexander, igl erudit Alexius e Bonaventura Tuosch, susteni dalla partida antiaustriaca, principalmein dalla influenta famiglia Salis, e dals zachins de s. Marc, fatg ina desperada emprova de sliigar si igl uestgiu e rumper la resistenza catolica encunter la protestantisaziun della Valtlina entras la dertgira de Tuseun (1618). In giuven historicher grischun, professor Lombriser, vegn tractar en cuort quei interessant e decisiv moment della historia retica, e nus secontentein de en quest liug constatar, che la dertgira de Tuseun, enstagl ded esser la ruina dil catholicismus el Grischun ed en Valtlina, inaugurescha la regieneraziun dil catholicismus da quella e da tschella vart dils cuolms. Aschi bein igl uestg sco ils menaders catolics seculars han, sco ch'els han giu la libertat, sentiu igl

¹⁾ Valär, Johann Planta, Vorrede und pag. 118.

urgent basegns, de procurar allas vischnauncas restadas catolicas buns pasturs dellas olmas, e de tras tals era encurir de menar anavos las vischnauncas curdadas giu. Dapi 1614 veva igl uestg repetidamein instanziau tiels capucins, de vegnir sco missionaris en Rezia. En ina brev dils 31 d' Uost 1619 scriva el al p. provincial de Brescia: „Jeu astgel dir, che la restauraziun della baselgia catolica en questas nossas contradas, nua che la religiun ei fetg periclitada, dependa buca pauc dalla vegnida dils capucins.“¹⁾ En quei sen ha el era scret al papa Paul V. Quel ha dau ordras al p. gieneral Clemente da Noto, ed il p. gieneral ha surdau alla provincia de Brescia il mandat, de termetter missionaris en Rezia. Il Schanèr 1621 ein ils missionaris vegni a Cuera, il *p. Ignazi da Bergamo* alla testa, in um dotaus da Diu cun in grond spert e cun premura apostolica, sco Clemente scriva.²⁾ Suenter haver s'entelgiu cugl uestg ein ils capucins serendi en Engiadina e Val Mustair, il niev territori da lur operar.³⁾

Avon la vegnida dils capucins era la pastoraziun

1) *Clemente, pag. 300.*

2) *Clemente, pag. 3.*

3) Viers la fin de 1621 ed all' entschatta de 1622 (sut Gregor XV, che veva ual succediu a Paul V) ein plinavon vegni termess el Grischun paders della provincia de Mileun pella Bergaglia e paders della provincia helvetica pella populaziun tudestga de Portenza, Tavau, Cuera, Zezras, Vazsut, denter quels il P. Fidel de Sigmaringen, il protomartir della Propaganda. Las missiuns en Portenza e Bergaglia han buca cuzau ditg 1639 e 1640 han capucins della provincia de Mileun era entschiet ad operar ellas valladas de Mesauc e Calanca. Nus tractein cheu quellas missiuns buca pli datier, sunder sere-strenschin silla *Rezia romontscha* survida dals paders ord la provincia de Brescia.

ellas biaras vischnauncas veramein en in ault grad munglusa e muncava per part dil tut. Ils spirituals nativromontschs eran scarts, ed aschia eran las vischnauncas savens necessitadas de prender in spiritual jester, che era vegnius neutier in saveva buca dander e buca pertgei e beinduras gnanc, schebein el seigi veramein sacerdot. Per enqualin fuva l' avdonza en Rezia ina sort exil, e tals giavischavan, sco quei Gieri de Passeyr, plevon d' en Tujetsch, de gleiti saver bandunar „quei desiert, nua ch' ei dat pil carstgaun negin divertiment.“¹⁾ Aschia eis ei de capir, ch' ei vegneva perdegau pauc e l' educaziun dils affons era grevamein negligida. Ei gie l' instrucziun catechetica en romontsch stada els mauns dils perdicants in dils principals mettels per rasar ora la reformaziun. Quella munglusa pastoraziun, en uniuon forsa aunc cun enqual idea meins correcta artada da certas sectas hereticas, che vevan duront il temp smiez anflau adherents ella Rezia,²⁾ haveva introduciu el pievel, sez quel ch' era restaus catolics, las pli curiosas opiniuns religiosas. Biars cartevan vid ina nunmideivla sort, che diregi il carstgaun, e snegavan

1) O qualiter seductus sum ad illum mirabilem desertum, in quo humana mens caret gaudio. *Notizia silla cuviarta digl urbari vegl de Tujetsch tier Decurtins, Chrestomathie II., pag. XI (anno 1456).*

2) En in manuscret della biblioteca dil stat a München, che contegn ina compilaziun dellas errurs dils frars dil spert liber ord il 13avel tschentaner, compara denter auter sut Nr. 88 la construcziun: Dicere in Recia esse veritatem, heresis Donati est, quei dixit Deum esse in Africa et non alibi. Orda quei ves' ins, che tala secta tractava la Rezia sco sia patria. *Wilhelm Preger, Geschichte der deutschen Mystik im Mittelalter, I, pag. 207 sqq. e 469.*

en consequenza de quei il basegns e la urbida dell' oraziun. Auters levan saver pauc ne nuot dals ss. sacraments della penetienza e digl altar. Perencunter flurevan las pli ortgas cardientschas blauas, e la glieut encurevan agid tier ils necromants (quels che domondavan ils sperts per cussegl: scholars della scola nera). Ei deva pleivs, nua che paucs savevan dir scoiauda il paternies e la cardientscha. E denter quels che vevan acceptau la nova doctrina fuva ei bein biars, che vevan fatg quei senza patertgar pli luntsch, e savevan aschia tras buna instrucziun puspei vegnir menai anavos. Pilver, avunda de far per ils missionaris capucins!

Sco sura indicau han ils paders pigl emprem concentrau lur activitat sin l' **Engiadina** e **Val Mustair**. Complicaziuns e difficultats de tuttas uisas han entschiet cuninaga. Suenter che general de Coevres e plitard (1631) duca Rohan ein stai secampai el Grischun cullas truppas franzosas, han ins da quellas varts bein dau ordinaziuns en favur dils capucins, mo buc exequiu ellas. P. Ignazi e confrars ded el ein repetidamein stai a Paris tiel retg, aber senza success. La politica fuschergiava tut. In' unfrenda de ses strapazs ei p. Ignazi morts 1632, e sco successur egl uffeci de prefect ha il nunci Scoti numnau il *p. Ireneus da Casalmoro*, dapi 1623 ella missiun. Malgrad tutta premura e heroicas vertits eis ei buca reussiu als paders, de puspei plantar il catholicismus ella vischnauncas engiadinèsas. Mo a *Tarasp*, *Samnaun* e *Mustair* han els tenu sidretg la religiun catolica. Co ei quei nunsuccess d' explicar? Ponderein nus, che ils capucins perdegavan ell' Engiadina sut l' umbriva dellas bandieras austriacas, accompignai da schuldada jastra,

sche stuein nus concluder, che las relaziuns politicas han impediù ils missionaris ded anflar la via tiel cor dil pievel. Cura che l'Austria ha en vesta dellas smanatschontas armadas svedicas retratg sia truppa ord il Grischun, han era ils capucins stuiu bandunar l'Engiadina. ¹⁾

Ton pli reh success han ils fegls de s. Francestg giu en **Sursès, Domliasca, Plaun e Surselva**. Chèu san ins dir, ch'els hagien scafiu ina nova, flurenta veta catolica. Nus tractein las missiuns de Sursès, Domliasca e dil Plaun igl εμπрем, quellas della Surselva suenter; suondein dil reminent igl uorden cronologic, sco quei che era il p. Rocco da Cesinale ha fatg en sia menzionada historia dellas missiuns.

Nunditgont la stretga vischinonza de Cuera ha **Domat** trasatras manteniù fideivlamein la religiun catolica. Havent il plevon de leu bandunau la pleiv sut pauc bunas circumstanzias, han ils paders Ireneus da Casalmoro e Domeni da Leurange surpriu quella igl onn 1626. La anteriura fleivla e basegnusa pastoraзиun veva schau ir bein enqual caussa en decadenza. La paramenta de baselgia sesanflava en schliet stan, muncont perfin ils pli necessaris obiects per celebrar dueivlamein la s. messa. Cun agid de benefactors ord lur patria han ils paders cumprau calischs, patenas, monstronza, cruschs, candelors ed auter resti de messa, aschia ch' il vegl caluster manegiava, Niessegner seigi tutenina vegnius loschs.

Plantar la vertit cun instrucziun ed educaziun

¹⁾ Par. Decurtins, *Geschichte der rätoromanischen Litteratur, en Gröber, Grundriss der Romanischen Philologie III., B. 7, pag. 239.*

ed extirpar ils vezis cun dismetter prigulusas caschuns, fuva il continuau quitaù dils paders. Da vegl enneu existeva a Domat in usit, ch' ei numnavan il tscheiver ner. Mesiamna della tschendra fagievan ei las fatschas neras cun scarvun, ed enstagl ir en baselgia e seregordar della vanadat dil mund cun retscheiver la tschendra benedida, mavan ei gl' entir di cun strapazs e caneras pellas gassas e casas entuorn. Al prudent mo ferm sepassar si dil p. Ireneus eis ei reussiu, de dismetter quei scandal.

Muort ils schliats temps veva igl uestg-dapi 100 onns buca saviu metter pei ella pleiv. Cheu han ils paders sin la fiasta de Tschuncheismas supplicau igl uestg *Gion Flugi*, de vegnir a Domat per cresmar. Cun plascher ha il vegl e venerabel cau della diocesa suondau quella invitaziun. El ei vegnius retscharts dal pievel processionalmein sut il cant de himnus e psalms ed il tucrar de tut ils zens. Vesent la stupent restaurada baselgia e la frestga flurenta veta religiosa, ha igl uestg buca podiu seretener dallas larmas ed ha clamau ora cun Simeon: „Ussa lai ir, o Segner, tiu survient en pasch, pertgei mes egls han viù, co la cardientscha catolica, inaga zapitschada sut, ei ussa puspei alzada sin il tron.“ Denter las 554 persunas, che han retschiert la creisma, era ei persunas de 80, 90, gie tochen 100 onns. L' entira pleiv ha compignau igl uestg luntsch en encunter Cuera. — Beingleiti suenter ei Gion Flugi il vegl morts (Uost 1627), e *Josef Moor* ei daventaus siu successur silla sedia episcopala. En medem temps ei Otto de Castelmur, plevon de Bonaduz e Razen, vegnius clamaus a Cuera sco canoni residenzial, e sinquei han ils capucins era surpriu la pastoraziun de **Bonaduz e Razen**. Il revegniu

dil benefeci de leu han els impundiu pella restau-
raziun della baselgia.

Havent il papa publicau in giubileum per implo-
rar la pasch denter ils prencis cristians, ha il p. Ireneus
ed il p. Domeni organisau per Tschuncheismas digl onn
sequent ina communabla processiuin della treis visch-
nauncas a Cuera. Suenter ils affons mavan las giuv-
nas cun tschupi ed ils giuvenus cun cruschs e bandieras.
Allura vegnevan las femnas ed ils umens, ordavon
a tuts mava il p. Ireneus. Ei era enzitgei daniev pils
de Cuera, de ver ina schi grondiusa processiuin, che
passava sut il cant della litania de Nossadunna e
d' autras canzuns spiritualas tras il marcau. Sper la
porta della Cuort ein ei vegni retscharts dagl uestg
e dal clerus culla cantada: „Benedius seigi il Segner,
il Diu ded Israel, pertgei el ha visitau e portau salit
a siu pievel.“ Entrai ella venerabla catedrala, ha igl
uestg teniu il survetsch divin ed il p. Ireneus priedi
en romontsch. Suenter messa han in pèr dils supra-
stonts dils marcau portau lamentaschun tiegl uestg,
garegiont che la processiuin tuorni buc a casa pella
via gronda, mo mundi senza dar sun ded ina vart
spel marcau ora. Igl uestg ha respondi, la strada
seigi cumina, ed aschiluntsch sco ei vegni fatg nuot
dil mal, stoppi el schar ir la glieut nua ch' ei veglien.
Ed ils de Domat, Bonaduz e Razen ein puspei turnai
a casa, sco els eran vegni, contents e consolai.

Ina vieua da priedi, oriunda da Glion, cul num
Clevia haveva redunau en sia casa in diember de
femnas, las qualas ella instrueva ella religiun prote-
stanta, numnont ils capucins enganaders e fauls pro-
fets, dals quals in stoppi fugir sco dalla moria. In
di cura che quella societad era puspei ensemen, ei il

p. Ireneus cun aunc in compogn ius en quella casa. Mo gliei vegniu tier ina schi vehementa scena, chè egls ed ureglias savevan buca funzionar pli scoiauda, ed ils dus admoniders han anflau per bien de spertamein encurir il liber. Cun rigurus plaids ha lura p. Ireneus gestigliau en priedi e doctrina il cunfar de quellas redunonzas. Clevia ei sereratga a Cuera e la societad ida inordgliauter. Per impedir in tal proslitismus ha Domat concludiu, che tut tgi che maridi ina femna da priedi, piardi il dretg de vischin. Enamiez il contuorn protestant secarteva la vischnaunca de stuer prender quella mesira, che valeva era en bia logens protestants, per defender la religiun dils babuns.

Suenter ina activitat de dus onns ha p. Ireneus sez proponiu agl uestg sco successur in giuven spiritual, che veva ual finiu ses studis el collegi helvetic a Mileun, il Dr. Remigi Mini. El cul p. Domeni ein lu serendi a Rueun (Uost 1628). Tgei ils capucins han en relativ cuort temps operau el Plaun, savein nus comprender ord la brev, che il plevon Carli de Castelmur de Domat ha 1639 scret al p. *Marino*, che fuva da quei temps termess sco visitatur en Rezia, nua ch' ei selegia denter auter: „Ils paders capucins han operau pella pli gronda satisfacziun de tuts buns catolics; els han effectuau, ch' ei gliei ussa in plascher ded esser plevon de quest liug.“¹⁾

Igl onn 1627 il December han ils capucins surpriu **Lontsch**. Ei gliei gleiti vegniu il temps della moria. Ils emprems paders Eugen e Valentin han unfriu la veta el survetsch dils malsauns. Suenter ha il p. Deodat surviu leu in temps daAlmens anô, lura il p.

1) *Clemente*, 337.

Ireneus e plitard ils pp. Giusep da Gubbio e Giusep da Bevagna. Il davos numnau scriva en in rapport dils 5 d' Oct. 1637: „Lontsch ha treis filialas Brinzeuls, Surava e Vazerol. La glieut hai jeu anflau bein instruida da mes antecessurs ellas caussas spiritualas. Mo essent stai entgin temps senza pastur, eran ei puspei vegni freids. La casapervenda era mal en uorden. Per sedefender dal freid stuevel jeu tener serrau las fenestras e far ord il di notg. Cun tut quei seuneva la plievia tral tetg e, sinaquei ch' ei maunchi nuot confortabel, ina massa miurs. Quella casa era persula ordeifer il vitg, exponida a lufs, tgauns ed auters tiers de quella tiara. Per sefar libers da quellas temas e per ton pli commodeivlamein saver survir al pievel, hai jeu suenter in onn entschiet a bagegiar ina casa el vitg. La baselgia hai jeu ornau. A Brinzeuls hai jeu plantau in jert cun agiens mauns. Il pievel ha dapi mia arrivada fatg progress el bien, aschia ch' ei gliei d' engraziar Diu. Duront miu temps ha il vitg de Surava fatg bia pella baselgia. Arisguard la conversiun dils heretics, vegn, sche buca savens, tonatont mintgatont ina olma acquistada. Entgins meins suenter che jeu sun vegnius, ein en in vitg damaneivel in perdicant ed ina giuvna seconverti. Las vias ein difficilas. Pli ch' ina gada sun jeu staus en prigel de morir dal freid ne vegnir satraus ella neiv. Il pievel vul esser survius bein e dapertut. E perquei sto il plevon, seigi el sauns ne malsauns, ir ton sco selai entuorn. Havent jeu tras ina curdada fatg mal in schanugl, sun jeu staus necessitaus, de far portar mei sin ina schliusa de fein dad in liug en l' auter.“¹⁾ Igl onn 1640 pastorava

1) *Relatione della cura di Lanz. Ms. di Brescia, p. Rocco, pg. 183.*

in pader dominican, Gion Maria Bassi de Puschlav, la pleiv de Lontsch. Nus schein suondar cheu ils plaids, che quel ha ils 8 d' Oct. de quei onn scret al p. provincial de Brescia sur digl operar dils capucins: „La stupenta odur dellas celestialas vertits ed ils abundonts fretgs produci dals valerus schuldaus de Niessegner, termess ord Lur congregaziun pella conquista dellas olmas en questa nossa Rezia, han caschunau enten mei ina schi profunda stema, che ni temps ni fatschentas ni interess han duront 18 onns, che jeu converseschel cun els, podiu sminuir; mobein ei quella carschida de tala maniera, che jeu selegrel sur de lur prosperitat e sentel lur adversitats grad sco sch' ei tuccassen mia atgna persuna. ¹⁾ 1647 ha **Brinzeuls** cullas filialas **Vazerol** e **Surava** obteniu atgna pastoraziun. A Surava ha il p. Paul da Bienno bagegiau la baselgia. Cun quella ei vegniu uniu ina casa per commodeivladat dils missionaris, cur ch' els mavan leu culla messa e fagievan doctrina ed auters exercizis spirituals. El decuors dil tschentaner han silsuenter surviu a Brinzeuls ils paders Stiafen da Lonato, Francestg da Castiglione, Damian da Bergamo, Michelangel da Bagnolo, Ambrosi da Caravaggio, Stiafen da Villamagna. Ils dus davos ein morts e satrai a Brin- 1694 e 1695. ²⁾ — A Lontsch han ils capucins suenter lur retuorn (1658) bagegiau la baselgia parochiala, dedicada a s. Antoni de Padua, da fundament ensi (1662) e finiu ora la casapervenda (1678). Mo buca ditg ein ei stai en quella. 1686 han els sin giavisch

¹⁾ *P. Rocco, pag. 184.*

²⁾ *P. Rocco, pag. 184, ord: Necrologio della Missione di Rezia dal p. Prospero da Brescia fino al 1789 e dal p. Angelo da Camino fino al 1840. Ms. nell' arch. di Obervaz.*

digl uestg bratau la pastoraziun de Lontsch cun quella ded Alvegni.

Ad **Almens-Roten** pastorava duront ils emprems onns della existenza della Missiun Retica in pader minorit della Observanza, Gion Crisostomus. El veva anflau agid tiella schuldada austriaca e cheutras teniu ils perdicants giu da dies. Mo stuent la schuldada bandunar la tiara, ha era el piars il sustegn. El ha perquei supplicau il prefect della missiun capucina, de termetter in pastur ad Almens. P. Ignazi ei sez ius e staus leu 4 meins. Allora ha el termess ils pp. Deodat da Bornato e Pieder da Bagnolo (da Crema). P. Deodat raquenta sez: „Destinaus ded ir cul p. Pieder ad Almens, sun jeu vegnius leu ils 30 de Juni 1629 e hai anflau la cardientscha catolica aschi malsauna, ch' in vess podiu dir ch' ella moressi ora. La tiarza part della pleiv era protestanta, e quels che vevan aunc il num de catolics eran, cun entginas excepziuns, freids e negligents. Las baselgias scurdadas semigliavan plitost stallas che tempels de cristi-fideivels. La biestga pasculava en senterì. Pigl emprem hai jeu reparau baselgias e senterì. Suenter 8 ne 10 dis, cun caschun digl evangieli della 7 avla domengia suenter Tschuncheismas — nua ch' ei gliei detg dals fauls profets, che van entuorn en vestgadira de nuorsa mo ein endadens lufs scarponts — hai jeu teniu in priedi encunter las heresias e lur ministers. Ei han portau tut ad in de lur principals, e quel ha silsuenter pagau ami cun aviras e fatg amogna fridas. Bia hai jeu era stuiu patir pervia della observaziun dils fraus dapart dils protestants e dils menders denter ils catolics. En quei emprem onn regieva ei en Rezia grond fomaz, e strusch podevan ins survegnir il ne-

cessari per viver, strusch empau frina-dumiec ed enqual fretg vanzai dalla soldatesca imperiala.“¹⁾ Cul fomaz ei s' alliada la moria, e cheu han ils missionaris giu caschun d' exercitar ina heroica carezia. Essent la populaziun sminuida per la mesadat, ei p. Deodat serendus a Stürvis, e p. Pieder ei restaus persuls ad Almens. Sur della pastoraziun de p. Pieder ha la vischnaunca s' exprimiu en in solemn attestat dataus dals 16 de Sett. 1635: „La vischnaunca d' Almens-Roten attesta, che il p. Pieder da Crema capucin seigi staus 6 onns e miez alla testa de questa pleiv, irreproschabels en doctrina e veta; el ha propagau la religiun catolica, gudignau anavos ils beins ecclesiastics, promoviu ed ornau las baselgias, sco mai in auter spiritual. Ils protestants sez han declarau cun engirament, de mai haver observau tier el enzitgei, che fuss stau meins convegnent.“²⁾ Plitart ei p. Deodat turnaus ad Almens. Ils perdicants eran zun irritai sur dil success dils paders e principalmein sur della conversiun ded in bab cun sis fegls e nov autras persunas. Ina sinoda a Schuls ha decidiu de portar avon la dieta „il cas ded Almens, l' insolenza e la garmaschia d' in cert capucin.“³⁾ Tals „cas“ deva ei avunda, p. e. il conclus de buca prender si sco vischin ina persuna da priedi, de far pagar in castitg tgi che observi buc in firau comandau, catolics e protestants. Oravontut encureva la minoritat protestanta, ded obtener culs catolics comunabels dretgs vid la baselgia

1) *Acta S. C. de Prop. Fide, anno 1622, n. 5—9. Ms. nell' arch. della stessa S. Congr. P. Rocco, pag. 186.*

2) *Clemente, pag. 241.*

3) *Rosius a Porta, Historia reformationis, pag. 649; P. Rocco, pag. 188.*

ed il senterì. Quei fava schon pli baul, avon la vegnida dils capucins stau il cas, mo cun agid dellas armas austriacas vevan ils protestants stuiu ceder, ed els fagievan ad interim lur funcziuns el vischinont Scharrans. Mo igl onn 1645 han els danovamein culla forza priu possess della baselgia ded Almens, e Dagon e l' Arca stuevan, sco Clemente di, puspei habitar ensemen, la baselgia era comunabla per omisduas confessiuns. Dapli han ils catolics stuiu ceder als protestants $\frac{3}{7}$ della pervenda. E buc avunda cun quei. Il davos intent dils perdicants fava, de vegnir naven culs capucins. Quei ei era reussiu. 1648 ein ils paders setratgs naven, e Pieder de Barma de Domat ei vegnius ad Almens sco plevon. Mo 1686 ein ils capucins per meret dil nunci Giachen Cantelmo, plitard cardinal ed arzuestg de Neapel, puspei vegni clamai anavos. Igl εμπrem ei staus il prefect p. Angel da Romano, silsunter ein vegni Carli da Pontoglio († 1693 ad Almens ¹⁾) e Francestg da Castiglione. Il vegl crap de scarpetsch fava la baselgia comunabla. 1688 ha ei dau dispetta pervia dil tuccar d' Ave Maria la damaun, da miezdi e la sera. Ils catolics levan tuccar sin lur maniera cun treis pausas. Ils protestants pretendevan, mo ch'ei stoppien portar la tiarza part dellas spesas, veglien ei era tuccar ina ga, da miezdi, suenter lur maniera, q. e. cun ina soletta enzenna senza las treis pausas. Cunquei che negin leva ceder, han ins tuccau da miezdi dublamein: gl' εμπrem ils protestants suenter lur maniera, epi ils catolics era suenter lur maniera. Aschia fava la discordia pendida vid il zen grond, e di per di annunziada al contuorn. Per dismetter tala confusiun

¹⁾ P. Rocco, pag. 188, ord: *Necrol. della Missione, l. c.*

e far fin a tuts rizrazs ha igl uestg Ulrich Demont cul capetel seresolviu, de sin agien cuost bagegiar als protestants ina baselgia, nua ch' els sappien star dapersei. Quei ei daventau 1691. Il papa ed igl ambassadur spagnol cont Casati han gidau leutier. Ils protestants ein cedi de tuts dretgs vid la baselgia veglia ed il senteri encunter ina indemnisaziun de 100 filippicas. ¹⁾ Suenters de quei han ils capucins pli ruasseivlamein saviu exercitar lur uffeci de pastur. Particular quitaun havevan ils paders, ch' ei dessi neginas lètgs mischedadas, bein vesent che talas seigien ina dellas mendras caschuns per far curdar giud la cardientscha. Alla fin dil tschentaner dumbrava Almens circa 120 catolics, Roten 100.

Sco schon allegau ei il p. Deodat, suenter che la moria ei stada tschessada, vegnius entuorn Nadal 1630 dad Almens a **Stürvis**. Quei vitg, ina fracziun della vischnaunca de Vaz, fava pli baul en caussas spiritualas unius cun Mutten. Mo cur che Mutten ei el 16^{avel} tschentaner daventaus da priedi, ha Stürvis cumprau ora ils dretgs dils de Mutten vid sia baselgia per 100 renshs. In pauper vischinadi senza pastur, clamavan ei bunamein mintg' jamna in spiritual dad ina pleiv vischinonta. Ei mava sco ei podeva, mo fideivels alla cardientscha ei Stürvis restaus. P. Deodat ha surviu 6 meins a Stürvis cun Riom vitier. Surpreudent anno 1635 ils capucins la pleiv de Casti, ei Stürvis seunius cun Casti sco filiala. La pastoraziun de Stürvis da Casti anora fava temps d'unviern zun difficultusa, essent la neiv savens pli aulta ch' in um. ²⁾

¹⁾ *Eichhorn, Episcopatus Curiensis, pag. 200.*

²⁾ *Clemente, pag. 231.*

Ella baselgia, dedicada all' Assumpziun de Maria, ¹⁾ han ils capucins mess neu bia paramenta nova, denter auter in tabernachel sullerau fatgs vegnir da Mileun. Il maletg digl altar grond han els cumprau dals de Scharans, ch' eran vegni da priedi. Dapli han ei bagegiau il teschamber e la casa pervenda. Cun caschun dil viadi de visitaziun dil p. Marino ha il mistral Gion Pieder Bossi dau sequent attestat agl operar dils capucins a Stürvis: „Ils de Stürvis ein infinitamein obligai alla Missiun, essent vegni dad ella sco levantai da mort en veta. Dapi presapauc 70 onns senza plevon ed en consequenza de quei quasi ô sin morir en caussas spiritualas, han els tras il p. Deodat e ses compogns el spazi de 4 onns retschiert tont saluteivlas medischnas, che tut para renovau.“ ²⁾

Ina impurtonta pleiv era quella de **Bivio** (Beiva; Stalla), in punct central dellas vias pils cuolms. Sco filiala udeva leutier **Marmorera** (Marmels). Sin instanta supplica digl uestg e tras intervenziun dil p. Ignazi prefect ei in p. Ireneus della provinzia de Mileun vegnius termess leu cun aunc in compogn. Arrivai a Bivio ils 7 de Juli 1631, han ils habitonts, che eran per part da priedi, per part catolics tievis, buca voliu

1) S. Maria Madleina ei, sco nus udin, patrana secundara della pleiv. En quei sen ei pia la remarca de Clemente (pag. 231) de capir: „Questa chiesa è dedicata a Santa Maria Assonta e non a Santa Maria Maddalena, come comunemente si crede; ma la causa di cio è perche un' anno frà gli altri, essendo molto afflitto quel popolo per causa di siccità, istituì d' andar in processione alla suddetta Chiesa ogni anno il di della detta Santa, e così continua anco al presente; quindi è, ch' ogn' uno crede, che il Titolare sia Santa Maria Maddalena.“

2) La brev ei datada dils 14 d' Avrel 1640. *Clemente, pag. 356.*

retscheiver ils missionaris. Els seigien paupra glieut, e sappien buca mantener dus spirituals e dar a quels spisa e tetg. Ils paders han rispundiu, ei secontentien cun quei ch' els devien avon mo ad in, ei drovi nuota letg e batlinis, ei drovi mo empau paglia. Finalmein eis ei vegniu lubiu als dus missionaris, de survir alla pleiv, mo sut las condiziuns, ch' els midien buc il calender, che la pleiv soletta senza gl' uestg hagi il dretg de tener ne de termetter naven els, che la pleiv vegli observar mo quels fraus che plaigien ad ella e ch' ella hagi igl usit ded observar. Combinont la caussa sil meglier, essent ch' ei seschava pil moment nuota far auter, han p. Ireneus e siu compogn igl emprem priu si in status della populaziun. A Bivio eran 67 catolics, 27 protestants e 100 jasters, a Marmorera e contuorn 108 catolics e 20 protestants. Cun excepziun d' in pèr casas eran la glieut zun negligenta en caussas de religiun e maridavan sco ei levan, catolics e protestants in denter l' auter. Buca grad tier ils pli caulds udeva all' entschatta cumpatg era il caluster. El sedoleva, de stuer tuccar tont mintga di e survir a tontas messas. Enqualga vegneva el buca neunavon ne ch' el zupava las candeilas ne empleneva las amplas cun aua frestga, autrasga mava el malpazientamein pella baselgia entuorn tuschent e spidont cun ramur, per disturbar il spiritual e tgi che assisteva alla messa. — Ils protestants ruassavan era buc. Ei han fatg ora la canera, che ils capucins sappien semidar en lufs e puspei en capucins. Sin tgisa portada tiella dertgira ha quel, che veva inventau quella tschontscha, stoviu retrer ella. Igl onn 1640 fuva p. Francestg da Fontanella plevon a Bivio. Ses successurs Rafael da Grossio e Vigeli da Cevo han

1645 alzau ord las ruinas il hospezi de s. Pieder sil Septimer. ¹⁾ A continuadas agitaziuns dils protestants eis ei finalmein reussiu de dar ina frida alla missiun. Igl onn 1649 han ils paders stuiu naven. P. Rafael han ins ligiau sin in cavagl sco sauma, menau el tochen sigl ault dil Bernina e leu relaschau el culla remarca, sch' el tuorni cuosti ei ad el la veta. La raschun de quei culp fuva, „che el era in bien predicatur e converteva beinenqual protestant e confundeva lur doctrina.“ ²⁾

Las speronzas dils protestants de destruir la missiun ein dentont stadas vanas. Volent els sepatronar dils beins della missiun, ha il mistral Pieder Scarpatetti declarau, che il p. Rafael hagi renunziau a tut en mauns digl uestg de Cuera, per esser manteniun en favur dil benefeci de Bivio. E volent il perdicant Gion Agitta perdegar a Marmorera igl onn 1654, ei il pievel de Surmir, umens e femnas, currius neutier cun bastuns e catschau el dalla val giuadô tocadem. A Tinezun han ins — sco avon temps allas valerusas de Pleiv — concediu allas femnas la vart dretga en baselgia, per reconoschientscha de lur energia e curascha enten scatschar il perdicant. Suenter ina assenza de 6 onns han sinquei ils capucins saviu turnar (1655). Ils nums dils paders, che han tochen viers la fin dil tschentaner operau a Bivio ein: Patern da Mezoldo, Archangel da Edolo, Gion Francestg

¹⁾ Il hospezi de s. Pieder sil Septimer vegn numnaus schon sut Ludvic il pietus (825) sco possessiun digl uestg de Cuera. Igl uestg Guido ha 1120 restaurau e dotau el daniev. Ils imperaturs Otto IV e Frideric II han liberau el da tuttas taglias. Aunc 1525 haveva il hospezi siu agien caplon. *Nüscheler, Gotteshäuser, pag. 113.*

²⁾ *Clemente, pag. 215.*

da Quinzano, Gion Maria da Fiorano, Agapit da Oneda, Ludovic da Medole, Bonaventura da Tremusegno. Da quels ei p. Gion Francestg morts 1668 a Bivio „plonschius da catolics e protestants pella gronda caritat, ch' el demussava encunter tuts senza differenza,“ ¹⁾ il davos numnau 1697 a Marmorera tuccaus dalla daguota. ²⁾ Il bien p. Gion Francestg ha el cudisch della pleiv schau davos ina biala exhortaziun a ses successurs: „Jeu rogel e supplicheschel tuts missionaris, che vegnan a survir en quest pauper liug, de buca datgar ni il ruh clima ni il pign diember dils catolics, de buca schar vegnir la tentaziun suenter pervendas pli commodeivlas, pli grassas e pli grondas, seregordont, che questa ei la tschienavla nuorsa, per encurir la quala il divin Pastur ha schau las 99 el desiert; che buca quel meretti pli bia avon Diu, il qual fa pli bia, mobein quel, che fa bein quei ch' el fa; che Dieus damondi buca dad el, che el hagi pastorau bia olmas, mobein che el hagi pastorau bein quellas paucas, ch' el vevi; che quest liug seigi pli libers dalla vana gloria e pli segirs dil premi, che Niessegner vegli conceder a tuts.“ ³⁾ En verdat, Bivio ei in bi exempel, co pazienza, premura e perseveronza surventschan tuts incaps. Clemente scriva alla fin dil tschentaner sur della pleiv: „Ussa ei tut semidau. Il pievel teidla bugien la s. messa, e sch' ei maunca enqualga in dils missionaris, vegnan ils de Marmorera ina buna ura neutier tiel survetsch divin. Era las femnas gidan a cantar messa e viaspras. La baselgia,

¹⁾ *Clemente, pag. 215.*

²⁾ *P. Rocco, pag. 194, ord: Necrologio della Missione di Rezia l. c.*

³⁾ *Clemente, pag. 216.*

dedicada a s. Gagl, ei vegnida restaurada, igl altar grond ei fatgs orda marmel. Ins ha eregiu ina tuor cun treis zens ed in' ura sin rodas, sco gliei usitau en tuts logens della Missiun. Dapli ei vegniu bagegiau il teschamber ed ina casa cun in jert avon porta. — A Marmorera ha la missiun mess neu ina tuor ed ina casa. Domengias e firaus va in dils paders leu cun messa, priedi e viaspras. Plinavon vegn igl glendisdis, la mesiamna ed il venderdis detg comunablamain rosari, ed ils auters treis dis la litania de Nossa-dunna ne dils Sogns. E quei era, sche ils paders ein buca leu: in effect della buna disposiziun de quei pievel. Laud a Diu!“¹⁾

Il medem onn sco a Bivio, 1631, ein ils capucins vegni a **Tumegl**. Tier Tumegl udeva **Pasqual**. Igl εμπrem pader de Tumegl ei stau il p. Deodat, che veva avon surviu ad Almens. Siu operar ha giu il meglier success. Denter auter ha el eregiu a Tumegl la confraternitat dil s. Rosari. Suenter 3 onns eis el ius a Cazis, ed en sia plaza sco plevon de Tumegl ei entrau in premurau spiritual giuven, Dr. Bistgaun Capaul de Mustair, il qual era dals capucins vegnius termess el collegi helvetic a Mileun per far sias scolas. La raschun de quella midada anflein nus els plaids dil p. provincial a quels de Riom: „Quei che va tier alla pleiv de Tumegl, vegnan ils paders removi da quella, nunvolent e nundovent nus multiplicar ils hospezis, aschiluntsch sco ei dat spirituals della tiara, che ein capavels ella pastoraziun.“²⁾ 37 onns ei la pleiv stada en mauns de prèrs seculars.³⁾ Igl onn

1) *Clemente, pag. 213 e 216.*

2) *P. Rocco, pag. 195.*

3) Da 1644 tochen 1648 han ils capucins ded Almens

1671 ha sin giavisch dil nunci Eduard Cibo il prefect *Paul d' Agnosegno* puspei surpriu Tumegl ed operau leu 3 onns cun ils gidonters Pacific da s. Gervasio e Marc da Pieve. Ils protestants, susteni da Cuera anô, han repetidamein intimau la vischnaunca, de relaschar ils paders jasters, smanatschont cun armas e schuldada. Tont pli attaschai als paders fuvan ils buns catolics. En ina brev alla Propaganda digl onn 1673 scrivan quels: „Sesanflont nossa pleiv ella pli gronda miseria, sche quei sustegn (ils paders) vegn prius naven da nus, recurin nus tier Vossas Excellenzas, destinadas dal papa pella propagaziun della s. cardientscha, e rogein de buca lubir, che ils pp. missionaris mundien naven da nus. En num de tut la comunitat supplichein nus Vus, de surprendre la defensiun de nus e de nossa s. cardientscha. Enten quella lein nus viver e morir. Mo nus vesein negin auter mied de conservar e far crescher ella, che igl agid dils pp. missionaris.“¹⁾ Mo gliei stau nunpusseivel. Il nunci ha scret ils 4 de Settember 1674 al p. prefect: „Jeu sai buca, co mantener questa missiun, sche Dieus e Nossadunna fan buc ina miracla.“²⁾ Per evitar pli grondas inconvenientschas ein ils pader cedi. Sut gieneral plirar dil pievel han els bandunau Tumegl 1674.³⁾

gidau ô a Tumegl, essent il plevon de leu buca carschius per quei uffeci, cunquei ch' el era passaus immediat ord la carriera militera ella pastoraziun dellas olmas e haveva aschia de bassegns de assistenza ed instrucziun. *Clemente, pag. 253.*

1) *Copia egl archiv de Obervaz. P. Rocco, pag. 196.*

2) *P. Rocco, pag. 196.*

3) In Tomillo, dove con molto frutto da Mgr. Nuntio erano stati introdotti, è bisognato rimuoverli per ordine della Congregazione, che a ciò si è mossa per ovviare a maggiori inconvenienti. *P. Rocco, pag. 197, remarca.*

Il 12 de Juli 1634 ei p. Deodat cul p. Fidel da Crema arrivaus a **Cazis**. Il pievel ha retschiert els cun legerment ed a bugien semess sut lur pastoraziun. Suenter che p. Deodat ei 1635 staus clamaus a Casti, ha p. Ireneus prefect surviu per in temps a Cazis e suenter el p. Francestg Maria da Velletri della provinzia romana. Buca pign quitau applicavan ils paders pella restauraziun della claustra de Cazis, che era vegnida schligiada si 1565 els embrugls della reformaziun, e dapi lu curdada pli e pli en decadenza. 1666, sut uestg Ulrich Demont, ha la claustra en verdat puspei saviu vegnir surdada a sia sontga destinaziun.

El decuors digl onn 1634 ei il p. Francestg Maria da Viglevano della provinzia de Mileun vegnius a **Tinezun**. In um orda nobla familia, fuva el tras in priedi dil beau Luregn da Brindisi daventaus capucin. Tier Tinezun udevan lu *Mulins*, *Sur* e *Roffna* ed auters vitgets, circa 600 olmas, la tiarza part protestants. Il pader ha entschiet a dar doctrina a gronds e pigns. Per quei intent ha el translatau il *Belarmin*, e componiu canzuns en romontsch, las qualas il pievel cantava cun spezial plascher. Temps de stad, cura che bia glieut sesanflava sin ils cuolms per fenar, mavan ils paders si ellas caplutas de *Flex* e *Faler* culla messa. P. Francestg Maria ha operau 25 onns a Tinezun. El ha bagegiau leu baselgia e hospezi (1647) e plinavon las baselgias de *Mulins*, *Sur* e *Roffna*. Igl altar grond della baselgia a Tinezun, en stil gotic e cun reha sculptura de len, duei dal temps della reformaziun esser vegnius ord la val Schoms. In fideivel gidonter de p. Francestg fuva il p. Ambrosi da s. Bassano. Ils protestants ein sesminui rapida-

mein ed alla finala tuts u turnai anavos ne setratgs naven. 1649 ei **Mulins** cun Sur vegnius separaus sco atgna pleiv. Sco plevons de leu vegnan numnai Augustin da Montadine, Albert da Bedizzole, Ambrosi da Fontanella, Cherubin da Treviglio, morts leu 1683. ¹⁾

Ina a nus ussa nuncapeivla appariziun de quei temps ein ils process e las persecuziuns della striadira. P. Francestg Maria ed ils auters missionaris ein sepassai si energicameiu cheuencunter. Ei duvrava leutier in bien tont curascha, pertgei la gienerala opiniun, protestants e catolics, studigliai e buca studigliai, cartevan lu, ch' il striegn seigi rasaus ora d'apertut. Sco ina relaziun dils paders alla Propaganda raquenta, haveva la dertgira de Sursès fatg morir pli che 20 persunas, senza che quellas vevan dau tier zitgei, senza dar ad ellas ina defensiun, sin indecis de negin fundament, suenter haver tgerlentau ellas repetidamein sin crudeivla maniera. ²⁾ Ei gliei ina biala flur ella cruna de merets dils capucins, ch' els han curaschusamein fatg opposiziun allas terriblas errurs della dertgira enten truar las paupras unfrendas inculpadas dil striegn.

Ils 2 d'Avrel 1635 scriva igl uestg Giusep Moor al p. Deodat, da gliez temps a Cazis: „Suenter haver plidau cul p. Ireneus, eis ei mia veglia e mias ordras, che vus lascheies la pleiv de Cazis e serendies suenter Pastgas a **Casti**, essent gie quei il destin della missiun, che ils paders surveschien nua che il basegns ei pli gronds ed il prigel dellas olmas pli grevs. ³⁾ Ed il basegns fuva a Casti veramein gronds. Igl

¹⁾ P. Rocco, pag. 200.

²⁾ P. Rocco, pag. 201.

³⁾ Acta S. C. de Prop. Fide, l. c. p. 25; P. Rocco, pag. 189.

anterior plevon de leu numna Clemente cun raschun paupers de spert e rehs ded ignoranza. Volent el in onn da Nadalnotg far las funcziuns, e nunanflont el la messa el cüdisch, sevolva el entuorn tiel pievel redunau e di: „Jeu anflal buca la messa; vus saveis puspei ir a dormir.“ E suentar ha el 7 meins buca fatg messa pli. — La baselgia era mal en uorden, ils beins de quella per gronda part î denter caz e priel. Las pli curiosas superstiziuns eran entradas en plaza della doctrina cristiana. Tiellas lavurs dil funs ed en casa ed en nuegl, tier nozzas, naschientschas, mal ils dents ed autras malsognas duvravan ei remedis superstizius, plaids ed enzennas. Il plevon sez, che viveva cun familia sco in perdicant, sedeva giu cun parter ora tals mettels. E la glieut daluntsch e datier vegnevan tier el, per schar medegar glieut e biestga.

Negin smervegl, che il p. Deodat ha all' entschatta buc anflau in fetg attent auditori, tonpli essent la populaziun mischedada cun protestants, che temeivan, buca senza raschun, dals paders lur ruina. Domengi' alva 1635 ha el tenui igl emprem priedi, e denter auter era sereferiu silla brev digl uestg, che veva termess el. Udent il num digl uestg ein tuts surstai, per tema che lur libertat savessi esser en prigel. P. Deodat e siu compogn p. Ezechiel han partiu la spinusa lavur denter els. Tier Casti udeva, ultra de *Stürvis*, *Alvaschein*, *Misteil* e *Mons*, in temps era *Surava*. 1642 ei p. Fidel da Crema vegnius en plaza de p. Deodat, e quel ha els anno 50 bagegiau a Casti la baselgia. Era la casa pervenda ei vegnida eregida daniev. 1657 anflein nus leu sco gidonter il p. Natal da Crema. 1669 era Casti la residenza dil prefect

Paul d' Agnosegno, ¹⁾ assistius dals pp. Isaia da Montechiaro e Pacific da s. Gervasio. Silsuenter han operau leu Florian da Brescia, Giusep da Rovato, Luis Maria da Medole. Augmentaus il personal, savevan las differentas parts della extendida pleiv vegnir survidas bein. Mons ed Alvaschein han survegniu novas baselgias. A Casti han ils paders menau en las 40 uras, la confraternitat dil s. Rosari e quella della doctrina cristiana. Il diember dils protestants ei sminuius ad in sminuir; 1657 fuva ei mo dus pli. E quei pievel, che veva all' entschatta retschiert mal ils paders, clamava suenter 60 onns, cun cauld engraziament enviars la divina providentscha: „Sche ils capucins fussen buca vegni, fussen nus tuts da priedi.“

Cun **Riom** fuvan da gliez temps uni sco filialas **Parsons** (Presanz) e **Conters**. Ils emprems paders de leu ein stai Stiafen da Gubbio e Domeni da Monteleone della provincia d' Umbria. Igl emprem raquenta en ina relaziun termessa als superius a Brescia: „La pleiv de Riom, Parsons e Conters hai jeu surpriu ils 5 de Fevrer 1638 per ordras il p. Ireneus. Il diember dellas olmas ei a Riom 200, a Conters 98, a Parsons 80. Quella pleiv hai jeu anflau malissimamein administrada. L' emprema ga che jeu hai fatg doctrina, fuva ei

1) La gliesta dils prefects della missiun ei: P. Ignazi da Bergamo, 1621—1632; p. Ireneus da Casalmoro, 1632—1642; p. Deodat da Bornato 1642—1645. (1645 han ins menau en il sistem, che il p. provincial de Brescia seigi en medem temps prefect della Missiun Retica, culla facultat de numnar in viceprefect el liug; quei viceprefect numnein nus sco avon prefect.) P. Ireneus pella secunda ga, 1645—1649; p. Lucius da Salò 1649—1651; p. Ireneus pella tiarza ga 1651—1665; p. Paul d' Agnosegno 1665—1676; p. Angel da Romano 1676—1693; p. Bernard da Morone 1693.

negin che saveva far la s. crusch. Ils beins ecclesiastics eran usurpai. En baselgia fuva negin tabernachel, negins ss. jelis, buc ina buna plauna, dus calischs vegls cun ina patena rutta. La casa ha stuiu vegnir reparada dil tut. Uss eis ei semidau. Ils affons san la doctrina dil Bellarmin; ils carschi van tiels ss. sacraments en gieneral 3 ga ad onn; ils beins ecclesiastics ein vegni turnai; tuts demuossan obedientscha e premura enten far lur dover.“¹⁾ Vid tala regieneraziun della pleiv han ella secunda mesadat dil tschentaner luvrau vinavon ils pp. Lucius da Salò, Antonin da Nozza, Gion Battista da Sarnico, Patrizius da Brescia, Cirill da Pontoglio, Carli Michel da Mezzolto, Marc da Bione, che ei morts leu 1699.²⁾ E la pleiv ha tras operar dils paders viu a sesalzont sin siu itschess 4 novas baselgias, treis els vitgs ed ina sil crest Salaschins.

Ils dus paders, che han a Riom inauguru nov veta religiosa, ein 1641 era semess en de regienerar il vischinont **Salux**: Stiafen da Gubbio e Domeni da Monteleone. Tier Salux udeva il santuari de *Zitegl*. Tenor la legenda ei leu igl onn 1580 Nossadonna comparida al paster Giachen Dietegen de Marmels, e dau comond ad el de avisar il pievel, de far ovras de penetienzia, sche el vegli sepreservar dallas geislas dellas moria, dil fomaz e dell' uiara; ed ins deigi bagegiar en quei liug ina baselgietta en sia honor. Il paster ha detg, il pievel ha tedlau, e ladinamein ei sesalzau sil cuolm Zitegl in sanctuari. Ils pelegriens ein daventai pli e pli numerus en consequenza dellas grazias obtenidas, ord la capluta ei vegniu ina baselgia

1) *P. Rocco, pag. 190.*

2) *Necrologio della missione, l. c.; p. Rocco, pag. 191,*

e sper quella han ins eregiu in hospezi. Duront la stad fuva in missionari stazionaus leu, per survir als pelegrins. — A Salux ein ils capucins stai 8 onns. Lura ein els vegni accusai, seigi ord tupadat ne ord nauschadat, de haver sfarlatau ils beins ecclesiastics. Ei glier vegniu fatg inquisiziun ed anflau, che ils paders vevan mess dil lur 622 renschs. Il p. prefect ha schenghigiau quei alla baselgia, mo priu naven ils paders malgrad las supplicas dil pievel.

A **Savognin** ha la missiun priu sia entschatta ils 21 de Dec. 1649. Mulins e Sur eran grad vegni separai da Tinezun, cura che il plevon de Savognin ei ius naven. Spertamein patertgai concludan ils de Savognin, de supplicar ils paders de Tinezun de surprendre era lur pastoraziun. A Tinezun survevan ils a nus bein enconoschents pp. Francestg Maria da Viglevano e Ambrosi da s. Bassano. Igl uestg ei staus de quei fetg cuntents; el ha aber mess la condiziun, che la casapervenda a Savognin duei survir als paders sco hospezi, nua che els sappien habitar ruasseivlamein, senza tema de vegnir scatschai dals protestants. La convenziun ei vegnida fatga: Ils paders duein pastorar Savognin; pella casa duei la vischnaunca contribuir 600 renschs e tont la missiun. La vischnaunca ha plinavon de metter tut material sil plaz. 1651 han ins entschiet a bagegiar. La convenziun ei era vegnida approbada dals nuncis Caraffa 1654 e Frideric Borromeo 1655. Quels han expressivamein declarau, che il hospezi seigi proprietat della communitat, il diever de quel audi aber als capucins, aschia che quels, sche els stuessen era muort persecuziuns bandunar per in temps la tiara, savessien tier lur retuorn puspei libramein habitar leu. La visch-

naunca astgi buca vender ne alienar enzitgei che audi tiel hospezi, e hagi de procurar per lena de berschar e cultem pigl jert. Quei tut ei danovamein vegniu approbau dalla vischnaunca ils 19 de Dec. 1655.¹⁾ Ils 10 de Schaner 1660 han ils numnai paders bandunau lur casa a Tinezun e retratg il hospezi de Savognin, e silsunter impundiu lur entira veta per quellas duas pleivs. A Savognin ein gleiti sesalzadas treis novas baselgias. Ils paders han menau en leu la confraternitat e la compagnia dil s. Sacrament (1665) ed il tierz uorden de s. Francestg. La confraternitat dil s. Sacrament era l'emprema de quella sort en Rezia. Bia tschiens commembers ord gl'entir Sursès, Domliasca, Plaun e Surselva ein ils emprems onns entrai en quella, sco igl aunc bein conservau cudisch della confraternitat egl archiv de Savognin demuossa. P. Ambrosi ei morts 1676, 80 onns vegls. L'attaschadadat della pleiv pils paders savein nus comprender ord la brev, che quella ha 1679 scret al nunci Eduard Cibo cun caschun ch'ei mava las tunas, ils capucins vegnien pri naven, sco era ord la risposta dada dal nunci. Il nunci scriva denter auter: „Jeu hai viu ord vossa brev il desideri, che vus veis de poder salvar ils pp. capucins per adina, sco vus haveis giu els schon in diember d'onns per vossa pli gronda satisfacziun e profit spiritual. Essent ch'ei gliei ussa mia caussa de decider sur de vossas bein giustificadas instanzas, sai jeu segirar, che vus vegnîs buca vegnir privai della confidanza, che vus haveis tier quels paders. E perquei, cur ch'ei plai a Diu de clamar tier el il p. Francestg Maria, dueis vus sco collaturs cuninaga legier ora in dils paders della missiun sco

¹⁾ Mira igl entir contract tier *Clemente*, pag. 428.

plevon, cun supplicar il p. prefect pella confirmaziun e Mgr. uestg pella approbaziun tiellas confessiuns, ed jeu creigiel buc ch'el seigi per snegar quella. Mo duess el far quei ne voler privar vus della missiun, sche recurî immediat tiel nunci apostolic. Pertgei vus saveis tener per cert, che las missiuns dependan dalla s. congregaziun, e che ellas pon buca vegnir dismissas ne carschentadas senza sias expressivas ordras e consentiment, ed il nunci vegn adina haver quitau de far clar alla congregaziun ils motivs, che ein cheu per sustener ina missiun aschi necessaria.“²⁾ P. Francestg Maria ha finiu ses dis ils 11 de Juni 1692 ella vegliadetgna de 88 onns. 58 onns veva el surviu alla missiun, 25 onns a Tinezun, suenter a Savognin. El ei morts en clom de sontgadat, ed in grondissim concuors de pievel ha dau ad el la davosa honor sil senteri de Savognin.

Il surallegau cudisch della confraternitat dil s. Sacrament contegn ord la plema dil p. Francestg Maria ina stupenta introducziun, che meretta speziala menziun. Ei gliei in entruidament als directurs della confraternitat, la quala seigi eregida sco rempar (antemurale) encunter la heresia. Ord mintga lingia fladescha in spert johanneic, plein carezia enviers igl empermèr carstgaun, plein hass encunter l'errur ed il puccau. Interessanta ei la caratteristica historica, ch' il perdert pader dat da siu temps, e che confirmescha quei che nus vein detg pli baul. Era el quenta la scartezia de buns e premurai pasturs dellas olmas tiellas pli fatalas caschuns della decadenza religiosa. Da cheu derivi quella ignoranza e palpabla

²⁾ Datum: Nossadunnaun, ils 26 de Juli 1679. *P. Rocco*, pag. 212.

stgiradetgna, aschia che in confrar capucin hagi saviu tschentar ensemen pli che 30 opiniuns hereticas, che eran pli u meins rasadas ora denter il pievel. Buca bein de plidar eis el sin ils spirituals jasters, che vegnien magari senza saver digl uestg ella tiara. Aschia seigi ei daventau, che in, che fuvi buca spiritual, hagi duront plirs onns funzionau sco plevon, per alla finala ir vi tiels da priedi. P. Francestg concluda sia exhotaziun: „Bein pia, fideivels comilitonts, batti senza tema il combat dil Segner. Cun curaschus cor annunziei savens e cauldamein las admirablas ovras, ch'el manifesta en quei divin sacrament. La devoziun e veneraziun enviers quel levantei cun premura, propagei cun anim, plantei els cors dils carstgauns. Sco ina tiba alzei vossa vusch, sinaquei che creschi la cardientscha, s' infirmeschi la speronza, ardi pli e pli e seperfeczioneschi la carezia. E vossa pagaglia vegn ad esser gronda, gronda fetg.“

Differentas gadas haveva **Obervaz** schon instanziau tiel p. prefect per missionaris capucins. Mo el veva detg na culla remarca, essent leu ina buna pervenda seigi ei tguntsch de survegnir in auter spiritual. De far aschia sesenteva el tont pli stimulaus, perquei ch'ei deva da gliez temps enqualin che manegiava, ils capucins mundien cun tut la groma. Mo suenter che uestg Ulrich Demont ha tier ina viseta stoviu seperschuader dil basegns ded ina megliera pastoraziun, ha p. Ireneus sin nova supplica termess ad Obervaz ils pp. Augustin da Montodine e Luregn da Edolo. Els ein vegni leu igl 1 d' Uost 1663. P. Augustin ei staus leu 7 onns, p. Luregn 29, ensemen cun p. Bernard da Morone e Hippolit da Cortene. Els han bagegiau baselgias a Muldein, Lein

e Solis ed ornau ellas. Las spesas fatgas dalla missiun duront 20 onns muntan sin buca meins che 5300 rentschs. Ella pleiv ei vegniu eregiu la confraternitat della doctrina cristiana. P. Luregn ei morts 1692, schont davos ad Obervaz *in* Diu, *ina* cardientscha, *in* batten.

Per ordras digl uestg Ulrich Demont e sin istanza della pleiv han ils capucins 1686 surpriu **Alvegni**. P. Angel da Romano prefect ha termess leu Primus da Cologna e Lucius da Molini. Quels han bagegiu la casapervenda e da 1691—1698 la nova baselgia en honor della Naschientscha de Maria. Ord la veglia baselgia de s. Murezi ei vegniu priu neu ella nova la scafa digl altar grond cun sias stupentas figuras goticas. Tier Alvegni udevan il *Bogn* e *Ferrèra*. En quest davos liug ha la missiun stazionau in pader, che saveva tudestg. Il pievel era en gieneral buns. In grond prigel fuva quel, che bia giuvens e giuvnas entravan en survetsch tier ils protestants dil vischinont Bergugn e Tavau. Ils paders han cun lur clar egl cuninaga viu en, ch'ei setracteschi cheu ded ina caussa impurtonta, e cun il pli grond quitau han els mirau sisu, che lur glieut vegnien plazai mo en buns survetschs, magari cun portar sez considerablas unfrendas pecuniaras.

*   *   *

En las vischnaucas catolicas della **Surselva** era la religiun buca schi periclitada, essent la maioritat dils cumins restai fideivels e havent era la claustra de Muster buna influenza sil pievel. Tonatont muncava era cheu en bia logens ina regulada pastoraziun,

ed il pign diember de spirituals steva en negina proporziun cun ils basegns della populaziun. Nus savein p. ex. ord ina brev digl avat Nicolaus Tyron de Muster e dil senat della Cadi al cardinal Madruzzo, che ei deva igl onn 1584 per presapauc 30,000 romontschs mo 7 spirituals, che savevan il lungatg della tiara. ¹⁾ Aschia eis ei de capir, che ils fegls de s. Francestg ein era compari ella vallada dil Rein anteriur sco aungels giu da tschiel.

L'emprema staziun dils capucins sugl uaul ei stau **Rueun**. Leu ein ils 5 d' Uost, la fiasta de Nossadonna della neiv, 1628 arrivai da Domat ils paders Ireneus e Domeni. Curiosa ei stada l'emprema retschevida ella pleiv, che veva dapi biars onns buca giu pastur dellas olmas. Vegnent ils paders dal vitg si, ein ils habitonts fugi ed han serrau las portas. Sin fenestra han ei lu entschiet a plidar culs dus jasters, che portavan in vestgiu tut nunenconoschent. Vesent che quels savevan romontsch, ei la tema plaun e plaun ida. Cunquei ch' il p. Domeni era in bien tont pli vegls, manegievan ei, che l' auter seigi siu feagl. Ils missionaris han giud igl original beinvegni buca piars la buna luna, ed explicau, els seigien religios de s. Francestg e termess cheu dagl uestg pil salit de lur olmas. Els roghien per albiert ed empau de magliar, essent staunchels dal viadi. Mo negin ha giu, tgei duess ins dir, la curascha ne la compassiun, de hospitar ils paders. Quels han stuiu maner quella notg sut in nugèr spel vitg. — Tgei meditaziuns vegnan ils dus missionaris bein haver fatg el risdiv sut il bi tschiel stelliu? Eis ei vegniu endament ad els la casa paterna ell' allontanada Italia, ch' els vevan bratau

¹⁾ *Eichhorn, Episc. Cur., pag. 257.*

pella rassa grischia ed il fest de pastur? Ne ein passai avon lur egls ils gronds apostels della Rezia, in s. Gliezi el cuvel sur Cuera, in s. Valentin sil crap a Pigniu, in s. Sigisbert sut ils pegns dil Crispalt, in s. Carli sil fein a S. Maria? Ne han els, turnont cul spert en lur patria, contemplau il giuven Franciscus, co el, il reconvalescent, vegn ora avon il marcau d' Assisi, per tschitschar en il vent della sera ed admirar las tschemas surdoradas digl Apennin, mo entscheiva cheu tras il vel de tutta bellezza scafida a ver ed a sentir ed a carezar la bellezza perpetna ed infinita de Diu? Ha il ramurar dil Rein ed igl uaul stgir silla spunda da tschei maun forse denteren disturbau quels patratgs? Mo alzada l'egliada si tiellas steilas, han quellas buca ris tras la feglia e las nuschs sco carins egliets ded aungels, regordont vid ils plaids dil cudisch sogn: Quels che muossan a biars la giusta, vegnan a terlischar sco las steilas en eterna perpetnadat! — —

Cull' alva dil di ein ils paders entrai en baselgia, e han suenter liung supplicar obtenu dal caluster il necessari, per celebrar la s. messa. Las meryeglias han giavinau neutier in grond pievel, e p. Ireneus ha senezigiau della caschun, per parter ora a quel il paun dil plaid divin. Silsuenter han ei dau solver als paders e menau els en casapervenda. Vesent la premura dils missionaris ed udent tras umens de Domat, che mavan leutras, tgei quels hagien prestau giul Plaun, ha il pievel gleiti empriu d' apprezziar sia acquista. La veta religiosa ei serenovada, e la regieneraziun spirituala ha anflau sia expressiun exteriura ella nova baselgia. P. Domeni, che possedeva de bia enconoschentschas architectonicas, ha sez fatg il plan

leutier. E buca mo quei, el mava egl uaul e pinava lena e cavava crappa de caltschina, suenter haver cun agiens mauns construiu la caltgera, ed in tal exempel animava tuts ils vischins. La baselgia ei vegnida consecrada dagl uestg Giusep Moor ils 12 de Juni 1633, sco ina empau sblihida inscripziun davos igl altar grond declara.

La confusiun en caussas dil salit haveva era portau cun seseza, che letgs catolicas, che vegnevan buca bein perina, seschavan beinduras separar tras il cauligia (landrechter), e manegiavan lu ded esser libras da scadina obligaziun. Ina domengia, cura che p. Ireneus ha perdegau sur della sontgadat e nundissolviadat della letg, han enzitgeinins sin tala moda separai entschiet a far canera ed endridar il pievel encunter il predicatur, fagient mina de better el giudscantschala. Mo entgins dils principals umens han puspei restabiliu il ruaus. Suenter il survetsch divin ha la compagnia de giuvens smanatschau de far giustia culs separai, sche quels sesuttamettien buc allas leschas della baselgia. Sinquei han ils separai empermess obedientscha.

Tier Rueun udevan las duas filialas **Pigniu** ed **Andiast**. Igl antic sanctuari de s. Valentin a Pigniu vegneva, principalmein dapi la compariziun d'in aungel, che il caluster Giachen Gieri Vannzut veva giu leu igl 1 d'October 1559, visitaus da bia pelegrins.¹⁾ Daluntsch e datier vegnevan quels per implorar igl agid de s. Valentin encunter las misteriusas malsognas della gnarva: la biua ed il malcaduc. En medem temps curdavan rehas almosnas. Mo vegnent quellas buc adina duvradas per lur intent, veva il

¹⁾ *Leu, Helvetisches Lexicon XIV, pag. 374.*

pelegrinadi puspei piars en frequenza. Ils paders han danovamein fatg uorden, restaurau la baselgia e teniu solemn survetsch divin pils pelegrins. Dal temps della moria han biars fatg legats a s. Valentin. Per via d' in tal testament ei p. Ireneus vegnius citaus avon la dertgira della ligia a Trun. Sefundont sils artechels de Glion de 1526 levau certins buca schar valer quel. P. Ireneus ha buca datgau la citaziun, declaront ch' ils artechels de Glion seigien annullai tras l' entelgientscha della ligia grischa e della casa de Diu fatga 1623 cun il nunci Scapi. Cunquei han ins schau s. Valentin en possess de ses beins.

Andiast udeva originarmein tier Uors. Cura che Uors ha acceptau la reformaziun (1527), ei Andiast seseperaus. Duront 100 onns veva quei vischinadi mo da temps en temps giu spiritual. P. Ireneus ha gidau a metter neu ina casapervenda, e duront il temps della moria eis ei reussiu de augmentar l' entrada della pervenda da 70 sin 200 renschs. Aschia ha igl uestg sin supplica de p. Ireneus saviu termetter leu 1632 in plevon, il giuven Pieder Barma de Domat, il qual ei plitard serendus ad Almens, sco nus havein viu tractont da questa pleiv.

In temps de tema e de larmas fuva il temps della *moria*, principalmein dal Settember 1629 tochen il Mars 1630, mo era in temps nua che ils missionaris tuts ed oravon il p. Ireneus han saviu mussar, che la cardientscha, che els perdegien, seigi quella, che opereschi tras la carezia.¹⁾ Nus savein dir, che quei pader hagi da quei temps pastorau l' entira vallada da Breil tochen Domat. P. Clemente scriva: „Il p. Ireneus sesanflava persuls a Rueun, essent il p.

¹⁾ S. Paul als Galats, 5; 6.

Domeni ius ell' Italia per fatschentas della missiun. Accompignaus d' in giuven, al qual el mussava latin e ch' ei plitard daventaus spiritual, mava el per portar agid, nua ch' il basegns damondava. Ei selai buca dir, conts viadis el ha fatg, contas notgs el ha vegliau, contas fadigias el ha supportau. Pertgei ultra de sia pleiv de Rueun, stueva el seglir ad Andiast, a Pigniu, a Laax, a Falera ed auters vitgs situai silla montogna. Ed udent il p. Ireneus, che il bien plevon de Domat seigi dalla moria vegnius raffaus naven, ¹⁾ ha el sentiu compassiun cun quei pievel, ed ei spert curius leugiu per gidar ses parochiants de pli baul. Duront treis dis ha el dau penetienza e distribuiu la s. comuniun, e lura, laschont tuts consolai enten il Segner, eis el returnaus a Rueun. Ei fuva il meins de November, ed el continuava de visitar ils malsauns els differentes vitgs, aschia ch' ei fuva il bia 3 ne 4 uras notg, cura ch' el turnava a casa. Nunanflont leu tschavera pinada, stueva el batter fiug e far empau polenta cun entginas jarvas, che survevan sco spisa e sco medischina preservativa el medem temps. Suenter semetteva el a ruaus. Mo quel era fetg quorts. Patertgont vid tonts malsauns, che schischevan en bucca della mort, podeva el nunpusseivel star ditg naven dad els per tema, ch' ei savessen morir senza ss. sacraments. Perquei ad uras en pei, celebrava el la s. messa el liug, nua ch' ei era grad il pli grond basegns. Quei fuva igl uffeci quotidian dil p. Ireneus dal meins de Settember tochen Pastgas. E caussa de smervegl, che el denter tonts morts, denter tonts malsauns della pestilenza, cul solet preservativ de zacontas jarvas medicinalas, ha buca mo buca pegliau

¹⁾ Il spiritual Dr. Remigi Mini, menzionaus sisura.

la malsogna, sunder ha gnanc sentiu zacu mal il tgau, ina clara enzenna, che Dieus ha voliu conservar el sauns per bien de quei pievel.“¹⁾ Il p. Ireneus sez ha scret en siu diari: „Tgei jeu hai fatg atras, principalmeins dal temps della moria, sa Dieus e miu aungel, il qual ha entras la divina buontat fideivlameins per tgirau mei, regiu e guvernau. Era quels de Rueun, Pigniu, Andiastr, Breil, Laax e Domat pon saver, tgei jeu hai operau el survetsch de lur malsauns. Per tut quei seigi Dieus engraziaus en perpeten.“²⁾

Repetidameins ha la moria el decuors dils tschentans devastau nossa tiara. Laconicas notizias en urbaris e cronicas raquantan a nus da quei. Igl onn 1348 ei la Cadi e la claustra de Muster vegni visitai dalla pestilenza talmeins, ch'ei gliei da tuts claustrals restau anavos mo gl'avat e dus paders. Ils biars eran curdai seo unfrendas de lur carezia, portont als malsauns e moribunds agid spiritual e temporal.³⁾ 1566 ha la moria entschiet a Breil ils 22 d'Uost e sdrappau naven 180 persunas. A Cuera eis ei miert il medem onn pli che 1300, a Flem 340, sco ina notizia el vegl cudisch de baselgia, fatga da farer Giachen Sturm de Suosch relata:

„Im 1566 igsten Jahr gezallt
Starb aus der Gemeind Volk jung und alt
Dreihundert und vierzig Personen
Wie mans befand in einer Sonnen.“⁴⁾

Era 1581 ha la moria regiu en tiara grischuna, sco raquenta a nus la cronica rimada engiadinesa, publicada el V. volum della Chrestomathia:

1) *Clemente*, pag. 237 e sqq.

2) *Clemente*, pag. 70.

3) *Eichhorn*, *Episcopatus Cur.*, pag. 237.

4) *Brügger*, *Beiträge zur Natur-Chronik der Schweiz*, II, p. 12.

„La glanda ho in nos paias da Grischuns
 Regno fichg in bgear louchs e chiatuns,
 Sün la montangia de Tomliasca, vall de Rain

e Partentzs,

In Splüga et Clavena holla tschiatscho l' s dents;
 In Turich es mort zoundt bgearas persunas

Dieu n' s hosta da melas malatias e sfortunas.“¹⁾

1584 ha la moria tuccau principalmein la Cadi. Las annalas della claustra din, ch' igl onn 1584 ed 85 seigi miert a Tujetsch 800, a Muster 500, a Sumvitg 450 persunas.²⁾ Nies pievel numna quei onn „igl onn della moria gronda,“ e vid quel principalmein patratga la „dertgira nauscha,“ cura ch' ella lai dir la cureisma:

„Oh, co gliei pomai midau
 Da quei, ch' ei avon temps stau,
 Dal temps della moria gronda,
 Che per tut il vitg fuva gonda,
 Cu Dieus veva tont dau la torta,
 Che zun bia glieut fuva morta!“³⁾

Sporadicamein ha la terribla pestilenza puspei regiu 1595 a Breil ed en auters logens. Ina remarca egl urbari de Breil dat perdetga de quei culs plaid: „Anno 1595 circa festum s. Annae grassata est pestis hic Brigelii, solum in domo Placi Balun emortuis domesticis sex, intactis aliis domibus relictis.“ — 1628 e 29 e 30 ei la moria serasada bunamein per tut il Grischun. A Cuera ei da quei temps miert pli che 1000, en Domliasca circa la mesadat dils habitonts, a Savognin 360, savens 9 e 10 a di, gie in di schizun 14 persunas, sco il cudisch dils morts de leu

1) *Decurtins, Chrestomathie, V, p. 308, v. 283 sqq.*

2) *Synopsis Annalium Desertinensium, ad annum 1584.*

3) *Decurtins, Chrestomathie, I, p. 445, v. 180 sqq.*

relata. ¹⁾ Era sur de quella moria contegn il vegl
 cudisch de baselgia de Flem ils sequents vers digl
 enconoschent farer Gliezi Gabriel, plitard farer a Glion
 e traductur dil Niev Testament:

„Sechzehn Hundert zwanzig und neun
 Die Jahrzahl Christi war —
 Als Gott die Gmeind zu Flims heimsucht
 Mit Pestilenz der schwesen Sucht,
 Die nahm hinweg aus der Gemein
 Sechshundert Menschen groß und klein.
 Im Dorf hat sie zwei Jahr gewährt,
 Vierhundert sechzig zween verzehrt,
 Dort ab den Höfen führt man har
 Einhundert zwanzig Leich fürwahr,
 Achtzehn Flimser zu Bergamo
 Im Krieg sind g'storben, die Zahl ist do.“

En memoria de quella moria ei vegniu bagegiau la
 baselgia della ss. Trinitat el Bogn d' Alvegni, la ca-
 pluta de s. Roc a Lumbrein, e vegniu fatg in altar
 votiv cun in maletg della pestilenza ella veglia ba-
 selgia de s. Bistgeun a Degien. Era ella vallada dil
 Rein han ins fundau differents sanctuaris ed annualas
 solemnitats en honor de s. Giachen, s. Bistgeun e s.
 Roc, ils patrums encunter la moria. Aunc 1635 regieva
 la calamitat el Grischun. A Cuera ei uestg Giusep
 Moor morts dalla moria, en Tujetsch 70 persunas en
 quort temps. Da Tujetsch eis ella serasada tochen
 Segnas e buca pli luntsch, sco raquenta la „Cuorta
 Memoria dils avats de Muster,“ scretta all' entschatta
 digl 18^{avel} tschentaner. ²⁾

¹⁾ *Brügger, Natur-Chronik, III, 24.*

²⁾ *Edida da Dr. C. Decurtins: Archivio glottologico italiano, VII, pag. 245.*

Suenter questa pintga excursiun sur della pestilenza turnein nus anavos tier nies heroic apiestel dils pestilenziai, il p. Ireneus a Rueun. Cura che el ei 1632 vegnius numnaus prefect, eis el serendus en in liug pli central, a Lontsch. Il p. Domeni ha pastorau vinavon a Rueun tochen 1644. Lura ha in giuven spiritual, Luregn Curschellas, il qual era vegnius educaus dals paders, surpriu la pleiv. ¹⁾ Era a Falera funzionava da quei temps in scolar dils paders, Christian Callucius (Cagliezi) sco pastur dellas olmas. ²⁾

Ina dellas pli veglias pleivs en Surselva ei senza dubi **Sagogn**, la antica residenza dils Tellids ed in dils vegls centurms della cultura. Ils 13 de December 1633 han ils pp. Cristoffel da Toscolano e Damian da Nozza surpriu quella pleiv. Cun Sagogn era unida la filiala de *Schluein*. Ina part dils habitonts de Sagogn eran protestants. Quels han opponiu tont sco ei han saviu all'introducziun dils capucins, en particular il cauligia Gioder Casut, che veva administrau in schi trest uffeci sco president della dertgira nauscha de Tuseun, ed il qual il pievel numnava in dils morders dil beau Nicolaus Rusca. Sur dil success della missiun di ina relaziun digl onn 1639: „Tras grazia

1) Seresultescha ord ils cudischs della pleiv de Rueun, che entscheivan culla vegnida dils capucins, 1628.

2) Plevon Curschellas e Cagliezi ein ella controversa denter igl uestgiu e la claustra digl onn 1656 pervia della incorporaziun dellas pleivs della Partsura stai en decididamein silla vart digl uestgiu. Compareglia Ischi I, pag. 23 sqq., nua che la descripziun de quella episcoda stat zvar onz ferm sut l'influenza della Synopsis. Ils plevons havevan respectabels motivs, per giavischar che las pleivs restien unidas cugl uestgiu, e lur appellaziun dal nunci tiel papa fuva la via legala per arrivar tier quei intent.

de Diu ei il pievel de quest liug semidaus sil bien maun. Ils abus ein naven, destruidas pella gronda part las errurs, introduci ludeivels e sogns usits, cun agid dils quals ils catolics creschan en diember ed en devoziun. Il diember de quests ei 560, tuts vers e reals, il diember dils reformai 106.¹⁾ En quei temps croda la introducziun della confraternitat dil s. Rosari e dellas 40 uras e la construcziun della nova baselgia. Ils parochians han dau leutier 900 renschs, ils paders 4000. 1649 han ils paders fatg plaz a prers seculars. Il p. Ireneus, che fuva leu da quei temps, veva cargau sin sesez la gretta dils protestants aschi zun, ch'ins ha anflau per bien de far la midada, malgrad las supplicas della pleiv. P. Ireneus ei ius a Cumbel, suenter haver surdau la prefectura a p. Lucius da Salò.

Ualti il medem temps cun Sagogn han ils capucins surpriu **Sevgiein**. Quei fuva pli baul ina filiala de Castrisch, ed il caplon de Castrisch mava domengias e fiastas si leu culla messa. Suenter che Castrisch ei staus ius vi tiella reformaziun, ei il perdicant de leu vegnius a Sevgiein cul priedi per spazi de 20 onns. Cheu ei il vegl perdicant morts. Cul niev farer de Castrisch eis ei buc iu pli. Vegnent el tenor usit cul priedi a Sevgiein, ha el buca voliu vertir, che ins envidi si las candeilas duront priedi, sco ins veva cumpatg per moda de far. Ils de Sevgiein han fatg vischnaunca e concludiu, las candeilas deigien vegnir envidadas, e sche quei seigi buca caussa plascheivla al perdicant, sche sappi el ir per siu fatg. Aschia eis ei daventau, ed aschia han ils capucins anflau il vitg silla spunda sco montanera senza pastur. Cont

¹⁾ P. Rocco, pag. 197.

gronds ils merets dil p. Cristoffel ein per Sevgiein, indichescha il factum, che quei liug ha senumnau ditg neu mo „la pleiv dil p. Cristoffel.“ Per temps han era p. Ireneus e p. Domeni operau leu. 1647 ei Sevgiein daventaus atgna pleiv. Dals plevons de sil-suenter numnein nus Benedetg da Ponte di Legno, Antoni da Ostiano, Martin da Peia, Antoni da Usbiano, Mansuetus d' Agnosegno. Da 1687—1690 ei la nova baselgia vegnida bagegiada, ed eregida la confraternitat dil s. Rosari. La carschèn dils catolics muntava digrèn per il protestants. Tiella vegnida dils paders fuva biebein la tiarza part protestanta (130 e 72), alla fin dil tschentaner buca la tschunavla pli (200 e 46). Els vitgs protestants ô d' entuorn habitavan dal temps dil p. Cristoffel aunc entgins catolics, che sedistinguevan tras fervenza, a Glion 10. ¹⁾

Il grond avat de Muster Augustin Stöcklin (1631—41) veva ina egliada clara avunda, per saver observar ils grondius fretgs della Missiun capucina, ed era in cor gienerus avunda, per aviartamein constatar quei. En in stupent attestat ha el exprimiu il laud sur dil benediu operar dils paders el Grischun, e repetiu quei laud aunc inaga en in secund attestat suttascrets el medem temps da Gion Bernard, decan dil capetel e Giachen Kallenberger, camerari dil ca-

¹⁾ Il p. Cristoffel († 1681) ei plitard vègnius promovius tiels pli aults uffecis della provinzia. El era zun stimaus dal papa Alexander VII. Compareglia: *I conventi ed i Cappuccini Bresciani, dal Padre Valdemiro Bonari da Bergamo, Mileun 1891, pag. 281 sqq.* Quell'ovra, sco era l' autra dil medem autur: *I conventi ed i Cappuccini Bergamaschi (Mileun 1883)*, contegnan interessantas biografias dils paders orda quels convents. Arisguard las missiuns reticas el 17avel tschentaner sepusan ellas sin Clemente e p. Rocco da Cesinale.

petel e plevon de Muster.²⁾ Nus vesein ord quels documents las intimas relaziuns dils paders grischs culs benedictins de Muster. Anno 1648 ha **Muster** damondau dalla missiun in plevon. P. Deodat ei arrivaus igl empren. Suondan ils pp. Hippolit da Edolo, Silvester da Lozo, Cirill da Pontoglio, las restonzas dil qual spetgan leu sil di della levada, Felix Maria da Brescia, Serafin da Pontevico, Gion Francestg da Quinzano il giuven. L' attaschadadat della pleiv pils paders comprendein nus ord ils pas, ch' ils de Muster han fatg 1657 per buca stuer schar ir naven quels. Il nunci scriva ils 24 d' Uost de quei onn al p. prefect: „Il pievel de Muster sedola sur della ordinaziun della Propaganda, de voler remover ils capucins da lur pastoraziun. Ed essent jeu buca informaus en caussa, supplicheschel jeu Vossa Paternitat, de dar a mi instrucziun, sinaquei che jeu sappi decider quei ch' ei il pli convegnent, tont pil desideri de quellas olmas sco pil bien della religiun catolica.“³⁾ Ils paders ein en verdat restai vinavon. Buca meus che sis baselgias e caplutas han quels bagegiau u gidau a bagegiar sil territori de Muster: a s. Placi, ad Acletta, a Segnas, a Mompe-Medel, a Caverdiras, e finalmein la baselgia parochiala, vid la quala il p. Domeni ha luvrau dal temps, ch' el fuva a Rueun. En quella ei vegniu tschentau ina orgla, quei che fuva schigloc buc il cas ellas missiuns. Da gliez temps existeva era el vitget Brulf da tschei maun dil Rein ina veglia capluta de s. Sigisbert. Mo quella ha il di de s. Pieder e s. Paul 1689 partiu la tragica sort

²⁾ Datum: 25. Oct. 1639, pia dal temps della visitaziun dil p. Marino. *Clemente, pag. 330 sqq.*

³⁾ *P. Rocco, pag. 209.*

dil Pompeii sursilvan sut la terribla bova della montagna. Brulf ei danovamein levas si en Caprau, mo la capluta de s. Sigisbert? — —

Sco sura indicau ei il p. Ireneus cun siu compogn Francestg da Caino serendus 1649 da Sagogn a **Cumbel**, nua ch' els ein arrivai igl 1 de December. Da Cumbel anô survevan ils missionaris era a *Vella* ed en ils auters vitgs d' entuorn. En ina relaziun dils 17 de Juli 1662 vegn ei plidau dil basegns de dar agid als paders de Cumbel, essent che 8 differentes logens seigien unî cun quella missiun. 1665 ha il veteran della Missiun, che era vegnius grischs ellas cufas grischunas, il p. Ireneus, bandunau Cumbel e la Rezia, ed ei seretratgs el convent de Brescia. 42 onns aveva el surviu alla Missiun, 28 onns sco prefect. Il medem onn ei in auter veteran, il p. Deodat, turnaus da Tarasp a casa el convent de Brescia. El dumbrava circa 40 onns de missiun, 3 de prefectura. Unî els dis de lavur, ein els era buca vegni separai els dis de malsogna ed ella mort. Ad in veva il Segner ils davos onns priu la udida, a l' auter la vesida. Els ein morts 1671 a Brescia enamiez ils confrars. ¹⁾

Suenter il depart dil p. Ireneus han surviu a Cumbel ils pp. Francestg da Caino, Gion Francestg da Brescia, Paul d' Agnosegno, Baseli da Iseo, Zacharias da Salò. 1682 ils 24 de Fevrèr ei la casa parochiala berschada giu. Cun quella caschun, raquenta Clemente, ei ius sutsura il bi cafanun, ch' ils de Duin havevan avon circa 100 onns giu bess pli luntsch

¹⁾ Compareglia p. *Valdemiro, Cappuccini Bresciani, pag. 128 e 183*. Pag. 185 sesanfla in bi maletg, co il p. Ireneus animescha ses confrars tiella perseveranza.

tiella processiuu dils 2 de Juli a Vrin, e cheutras declarau ch' els bettien la veglia cardientscha. Era de bia remarcablas veglias scartiras ein daventadas ina spisa dellas flommas. Ils paders han bagegiu la casa daniev, ingrondu la baselgia ed eregiu il teschamber cun bia nova e biala paramenta.

Il di de s. Tumasch apiestel 1650 ein ils pp. Desiderius da Oriano e Barclamiu da Crema vegni a **Danis**, suenter ch' il p. Domeni veva leu reparau il pli necessari vid il hospezi. La pastoraziun steva mal. Il prèr de Breil saveva mo sappacu inaga vegnir culla messa ella filiala a Danis, e l'instrucziun era fetg negligida. A Tavanasa stevan zaconts da priedi, e tras luvrar de quels era ei schon vegniu fatg contractivas cun in perdicant. Mo arrivai ils paders, ein ils protestants u turnai anavos ne î naven. Essent la capluta, bagegiada 1582 dagl avat Christian Castenberg, bia memia pintga e scurdada, han ils paders cuninaga mess meun vid ina nova baselgia della ss. Trinitat (1651—1658). 1658 ei vegniu menau en las 40 uras, e plitard la confraternitat della ss. Trinitat e dil s. Rosari. Spella baselgia han ils paders eregiu a s. Antoni in pign sanctuari. Vid la restauraziun della pleiv han plinavon operau ils pp. Zacharias da Salò, Angel da Romano prefect, Carli da Pontoglio, Gion Albert da Rione. Era la pleiv de Breil ei, podent il plevon de leu camerari Pieder Treyer en ses vegls dis buca dar damogn, vegnida subministrada dals missionaris capucins de Danis da 1652—1668, sco ei seresultescha ord ils cudischs de baselgia de leu.

P. Lucius da Salò ha 1651 dau giu igl uffeci de prefect, il qual ei ussa pella tiarza ga vegnius surdaus al p. Ireneus. Quel ha 1652 termess siu vegl compogn

p. Domeni sco caplon a **Sumvitg**. Plevon de leu fuva da quei temps Sur Nicolaus Genelin de Muster. P. Domeni ei staus treis onns, ed ha en quei termin bagegiau la casapervenda. 1687 ein ils capucins vegni a Sumvitg per propi, ed han svilupau ina frigeivla activitat ell' extendida pleiv. Dals paders, che han pastorau leu el 17^{avel} tschentaner numnein nus Tranquillus da Brescia, Paul Andreas da Bergamo, Gion Battista da Manerbio, Viator da Chiari, Silvester, Cristoffel da Vigano. ¹⁾ Lur ovra ein la capluta a Reits e las baselgias a Laus e Surrein. La baselgia de Surrein ei consecrada ils 10 de Juli 1695.

Camuns ei liung temps vegnius survius dals paders de Cumbel, dals quals in mava domengias e fraus leu culla messa. Temps d'unviern fuva quei zun stentus. Perquei ei igl onn 1698 vegniu eregiu a Camuns ina atgna missiun cun ina nova baselgia parochiala.

Per gidar ora in temps ne l'auter ein ils capucins stai pauc ne bia era en las outras pleivs sursilvanas pon ins dir tuttas. Aschia a *Vrin* ²⁾, a *Trun* ³⁾ a *Tujetsch* dal temps della moria 1635 ⁴⁾. Enta *Medel* han ils capucins bagegiau la capluta de Mutschnengia e la baselgia de Curaglia, che vegn ingrondida e renovada dapresent. ⁵⁾

* * *

Suenter haver percuriu cul lectur igl operar dellas missiuns reticas el 17^{avel} tschentaner, astgein nus

1) *Compareglia il cudisch vegl dil batten, che entscheiva cun 1639.*

2) *Mira cudisch de baselgia de leu.*

3) *Clemente, pag. 285.*

4) *Cuorta Memoria dils Avats, l. c. pag. 245.*

5) *Clemente, pag. 419.*

bein repeter quei che nus vein detg all'entschatta: Ils fegls de s. Francestg ein el plan della providientscha stai quels, ils quals han tenu sidretg e refrestgentau danovamein la religiun catolica en la tiara grischuna. L'impurtonza ed ils merets della Missiun han ins en Rezia era cuninaga renconoschii. Perdetga de quei dattan ils numerus attestats presentai al p. Marino, cura che quel ei 1639 dalla Propaganda e dagl uorden vegnius termess en Rezia sco visitatur. Nus schein, tier quels che nus vein schon udiu el decours della lavur, aunc suondar cheu zaconts passus orda tals. Igl uestg Gion Flugli il giuven scriva: „Quei che nus vein bi e bien en religiun e disciplina ecclesiastica, vegn dals paders.“ Igl avat de Muster Augustin Stöcklin: „Nus attestain, che ils paders capucins hagien luvrau, supportau ed effectuai zun bia pil carschament della vera cardientscha, pil salit dils concarstgauns e pella libertat della baselgia; hagien a nus ed a nossa claustra en tuts basegns spirituals e temporals prestau ils megliers survetschs; seigien stai la petga digl uestgiu els dis de malaura; cun in plaid, nus cartein ferm, che quels umens veramein apostolics seigien tras divina providientscha termess a nossa pupratscha Rezia.“ Il propst, decan e capetel de Cuera: „Entras la doctrina, buontat e nunstunclenteivla lavur dils paders ei la cardientscha catolica buca mo vegnida plantada en logens curdai giu, sunder era conservada e carschentada en logens, che vevan aunc il num de catolic, mo che fussen stai en prigel, sch'ils paders fussen buca vegni, dal bien exempel dils quals nus renconoschein era la reforma dil clerus.“ Il caulgia Conradin Castelberg: „Ils paders han cun lur exemplarica veta reformau il clerus

ed il pievel de tala maniera, che jeu sai en vertit de miu uffeci buca far cunmeins, che dar perdetga della verdat: che nus havein ner basegns de quels luvrers buca mo dapresent, mo era pigl avegnir, e nus supplichein Vossa Paternitat de metter en tiels superiors in bien plaid, che la Missiun vegni buca mo sustenida, sunder era aunc augmentada.“ Il plevon de Tarasp: „Ils paders capucins ein buca de quels, che din e fan buca sez, mobein suenter igl exempel de Cristus che fan sez igl εμπrem e muossan lu era als auters. Concernent il pievel de Tarasp, tgei duei jeu dir? Jeu ditgel mo, che sche ils paders fussen buca stai, sche fuss ei restau leu nuot catolic auter che silpli il num.“ E per ir surô biars auters citein nus mo aunc ord in temps empau plitard il cardinal Frideric Borromeo: „Denter ils auters motivs, che jeu havevel de carezar igl uorden dils capucins, era in quel, che jeu, sco nunci a Luzern duront 11 onns, hai giu caschun de ver il grond bien, ch'els han operau en Helvezia e Rezia.“ ¹⁾

Ils paders capucins han, suenter las terriblas zacuossas religiusas e politicas dil 16^{avel} e dils emprems decennis dil 17^{avel} tschentaner, menau en ina sistematica pastoraziun romontscha en nossas valladas. Beinvesent, che l'ignoranza seigi la madretscha della malcardientscha, han els mess la pli gronda peisa sin ina *solida instrucziun* dil pievel ed oravon della giuventetgna. Per quei intent han els sez empriu bein il lungatg della tiara, e translatau e scret cudischs e canzuns en romontsch. La reformaziun era vegnida favorida buca pauc dalla giuvenila literatura romontscha. Il medem mettel han cun raschun ils capucins

¹⁾ *Clemente, pag. 328 sqq.; p. Rocco, pag. 703.*

priu entamaun, per menar atras la contrareformaziun catolica. Dalla translaziun dil catechismus de Bel-larmin havein nus schon fatg menziun. Pli baul era compariu il catechismus catolic „Cuort Mussament“ dil pader Oblat Gion Antoni Calvenzano (Mileun 1611 e puspei 1615). Il perdert p. Zacharias da Salò ha 1665 dau ora a Verona siu „Spiegel de devoziun“. Als capucins vein nus d'engraziar il cudisch de canzuns de baselgia squitschäus 1685 a Cumbel tier Gion Gieri Barbisch, sco l'otra preziosa collecziun de canzuns religiosas, psalms e himnis pellas viaspras, publicada 1695 da p. Zacharias da Salò a Bonaduz tier Peter Moron.¹⁾ La principala ovra dil p. Zacharias ei aber il voluminus cudisch de legiendas, compariu 1685 a Cumbel ella numnada stamperia sut il tetel: „La Glisch sin il Candelier.“ Quei legiendari contegn ina remarcabla veta dil beau Rusca, marterisau a Tuseun 1618, e della regina de Scozia Maria Stuart († 1587), en la quala igl autur vesa ina martira pella religiun catolica. En la legienda de s. Placi e s. Sigisbert ha p. Zacharias manteni reliquias de fetg antica tradiziun populara ella raquintaziun dil ruver e dil salisch, che vegnevan venerai dals vegls Sursilvans pagauns, e co igl apiestel hagi pinau quellas plontas. Ord in temps empau pli tard numnein nus aunc la „Defensiun della vera catolica Romana cardientscha“ dil p. Daniel da Bagnolo (Bonaduz tier Mathias Moron, 1746).²⁾

1) En quei interval croda era l'emprema ediziun digl enconoschent „Cudisch de canzuns“ dils benedictins de Muster (Trun-Nossadunna, 1690).

2) *Compareglia Decurtins, Geschichte der rätorom. Litteratur, l. c. pag. 247 e 248, e las provas caracteristicas ord ils numnai*

Sco il ver vegn da Diu, aschia era il bi. E per quei ha la religiun catolica priu igl art e la poesia en siu survetsch, per, sco igl apiestel di, tras il veseivel menar il carstgaun tier l'entelgientscha dil nunveseivel. L'ordinaziun dil Cussegl de Trient avon egls, han ils paders capucins sedau tutta pussevla breigia, de menar en tier nus in en tuts graus bi ed edificont *survetsch divin*. Contas baselgias e caplutas han els bagegiau e gidau a bagegiar? Contas ornau ora culla necessaria paramenta? Ils mettels leutier rimnavan els pella gronda part sin lur viadis ell' Italia. Principalmein la reha familia Borromeo a Mileun ha era en quei grau buca pigns merets pella Rezia. P. Domeni ha returnont dall' Italia en ina soletta ga portau agl uestg 15 calischs de consecrar.¹⁾ Tier la solemnitat dil survetsch divin auda plinavon il cant. Ils paders han mussau de cantar messa, viaspras, uffeci, litanias e canzuns. Clemente indichescha en plirs logens, cun tgei fiug e legria las novas canzuns romontschas vegnevan cantadas dagl entir pievel. Pareva gie ad els leutier il tschiel ded esser ruchigliaus in toc pli maneivel della tiara retica.

In spezial quitaun vevan ils paders, de tener daluntsch tutta pella religiun prigulusa *influenza dils protestants*. Da cheu lur energie sepassar si encunter las létgs mishedadas ed encunter igl encurir survetsch en logens protestants.

Tiegl uffeci de pastur dils missionaris udeva buc en davosa lingua *il trer si e cultivar in bien clerus ro-*

auturs ella Chrestomathia, I, pag. 9, 22, 89, 91, 123, 129, 143, 297. — P. Zacharias da Salò ei morts a Cumbel ils 27 de Fevver 1705 ed ei satraus ella baselgia de leu.

¹⁾ *Clemente, pag. 277.*

montsch. Ils capucins han buc emblidau quei. Biars talentai giuvens han tiels paders studigliau la gramatica latina, tochen ch'els eran habels ded entrar els collegis de Mileun, Dillingen e Luzern ed auters. A beinenqual pauper studiosus tuccava ei als paders de metter el tornister buca mo ils classichers antics, mobein era proviant per in onn. Ei gliei plinavon tguntsch de capir, che il grond exempel dils capucins ha entusiasmau in considerabel diember de fegls della Rezia ded entrar el carezau uorden de s. Francestg. Sco paders turnavan els lu puspei anavos, per operar ella veglia patria romontscha.

La Missiun Retica dils capucins el 17 avel tschen-taner regorda nus vid ils emprems missionaris cristians de nossa tiara. Sco vers apostels, pussents el plaid ed ell' ovra, passan els avon nies spert ella glisch della verdeivla historia, ordavon a tuts la gigantesca figura dil p. Ireneus. Il lectur vegn sez a haver fatg stem, che ils paders encurevan dapertut si las postas las pli exponidas als prigels dil salit. E suenter che la pleiv era regienerada ed alzada, surschavan ei quella a prèrs seculars, e mavan en in auter liug, nua ch'il basegns clamava. Ei gliei franc, igl uorden ha da quei temps termess a nus *ses pli capavels umens*. Settractava ei gie de salvar in pievel, e buca mo quei, ei settractava de pertgirar il rempar encunter la protestantisaziun dell' Italia, sco ei vegn adina puspei puntuau ellas actas della Missiun. La Missiun Retica ei era da vesta della historia universal della baselgia anora in edificont e legreivel factum. En quei stgir temps, nua che biars malfideivels pretendevan, ch'il spert dil Segner hagi bandunau la baselgia catolica, e quella seigi l'abominabla figura de Babylon prevedida ell' Apocalypsis,

ei l'exemplarica veta e las heroicas vertits dils missionaris capucins en Rezia in grondius mussament, ch'il Segner hagi manteniu a sia baselgia buca mo la cardientscha dils apostels, mobein era la carezia, dalla quala resda s. Gion.

